

ԺԱՆ-ՄԱՐԻ ՄԱՐՏԻՆ

Փարիզի Գիտական

Ուսումնասիրությունների

Ազգային Կենտրոնի (C.N.R.S.) -

Հոռոմի ֆրանսիական Դպրոցի պրոֆեսոր

**ԱՐԵՎԵԼՅԻՆԵՐԸ ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ԻՏԱԼԻԱՅՈՒՄ
(ՄԻՆՁ ԺԱ ԴԱՐԸ)***

«Մեծ ներխուժումներից»^{**} Հետո, ժողովրդի դազափարը Հիմնականը դարձավ վաղ միջնադարյան արևմուտքում: Իրոք, դերմանական ժողովուրդների քրիստոնեացման Հետևանքով, վերջիններս մեկը մյուսի ետևից մտան պատմության շրջապուտի մեջ, այսինքն՝ պատմության թատերաբեմ, առանց մոռանալու իրենց էթնիկական պատկանելությունը: Նրանցից յուրաքանչյուրը դտավ իր պատմիչին (Գրիգոր Տուրացի^{***}, Պողոս Սարգսյացի^{****}), որոնք փառաբանեցին իրենց մուտքը քրիստոնեական աշխարհ: Ժողովուրդ եղբբ բնութագրվում է երեք հական Հատկանիշով. ոչ թե ազգակցությամբ (եթե դա առաքելական մակարդակում է), այլ իրավունքով, լեզվով, կրոնական արարողակարգով:

Գերմանացի նվաճողներին ենթարկված Հոռոմեական տարածքներում, Հաղթողների և Հաղթվածների միջև տեղի էր ունենում Համակողմանի ձուլում, որի Հետևանքով կողմերից յուրաքանչյուրն իր ձևավորման Համար մյուսից վերցնում էր Հիշատակված երեք էթնիկական Հատկանիշներից որևէ մեկը: Վերցված լեզուն, Հիմնականում, Հաղթվածին էր, քանի որ մշակույթի տեսանկյունից ավելի վեր էր կանգնած և կապված էր կրոնական արարողակարգի Հետ. լատիներենին, անկասկած, սկսեցին անանցվել բարբառներ: Բառապաշարի մեջ դերմանական ներդրումը, չնայած սակավ, սակայն այնքան էլ անտեսանելի չէր: Այն ծառայում

* (Ներկա Հոգվածո, գեկուցման տեսքով, ընթերցվել է 1998 թ. Հունվարի 22-24-ին Մանսխեյմի Պոլ Վայբերի Համալսարանում կազմակերպված «Հայերը և մյուս քրիստոնյաները Բյուզանդական կայսրությանը (636-1055) դեմ Հանդիման» գիտաժողովում, որի Նյութերը պատրաստվում են Հրատարակության:

** Թարգմանիչն իր շնորհակալությունն է Հայտնում այս Հոգվածի Հեղինակ պրոֆ. Ժան-Մարի Մարտինին և դիտաժողովի կազմակերպիչներին՝ աշխատանքի Հայերեն թարգմանության Հրապարակումն արտանելու Համար - Ա. Ա.:

*** (Հեղինակը նկատի ունի Դ-Ձ դարերում Եվրոպա ներխուժած գերմանական ցեղերի Մեծ գաղթը, որի այիքը տարածվեց մինչև Հյուսիսային Աֆրիկա, Իսպանիա, Իտալիա, Պորտուգալիա, Անգլիա: Գործանվեց Արևմտահոռոմեական կայսրությունը և ստեղծվեցին մի շարք բարբարոսական պետություններ: Արևմտյան Եվրոպայում այսօրվա պետությունների Հիմքերը դրվեցին - Ա. Ա.)

**** (Հատին պատմագիր, «Թրանկների պատմություն» գրքի Հեղինակ, Տուրի եպիսկոպոս Գրիգորը (540-594) Ձ դարի Նշանավոր եկեղեցական գործիչներից է, որն իր երկը նվիրել է մեծադիրները դարաշրջանի մթանախոյի եկեղեցական և քաղաքական պատմությանը: Գրիգոր Տուրացի (Gregoire de Tours) ծագումով ֆլորենսացի է: - Ա. Ա.)

***** (Հանգրքարդիայի իտալական թագավորության պատմիչ Պողոս Սարկսյացի (720-789) ծառայել է Թրանսիական կայսր Կառլոս Մեծի արքունիքում, եղել է վերջինիս կազմակերպած ակադեմիայի անդամ: Պողոս Սարկսյացի (Paul Diacon) գլխավոր երկը «Հանգրքարդների պատմությունն» է, որը Հեղինակը Հասցրել է մինչև 744 թ.: - Ա. Ա.)

էր, Հատկապես, արտահայտելու Հաղթող ժողովրդի իրավական ըմբռնումները, որոնք արագորեն պարտադրվում էին բնակչության մեծ մասին կամ մեծամասնությանը. գերմանական տերմինների («Morgengabe»^{*} և այլն) կարևորագույն պաշտոններից մեկն է Համարվում Ռոտարիի Հրովարտակը^{**}: Ինչ վերաբերում է կրոնին, ապա, ավելի կամ պակաս արագ, Հաղթեց պարտվածների Հավատը և ծեսը (է դարի երկրորդ կեսին միայն Լանգոթարդներն էին շարունակում պահպանել Հեթանոսական ավանդույթները, պաշտոնականորեն ճանաչելով արիոսականությունը¹):

Սակայն, ամբողջովին պահպանելով անունը (ի միջի այլոց լանդգրադ^{***} նշանակում է «երկար մորուք» ունեցող և առնչվում է մի առասպելի Հետ, որի ակունքը Հասնում է մինչև գերմանական ասավածներ Վոտանին և Ֆրեյային²), ժողովուրդը փոխում է էությունը. այնպես որ Զ դարի լանգոթարդը Հեթանոս էր և խոսում էր գերմանական բարբառով. իսկ Ը դարի լանգոթարդը (որը Հիմնականում ուներ Հոռմեացի նախնիներ) բնութագրվում է ոչ միայն քիչ թե շատ պահպանված իր ազգային իրավունքով, այլ նաև նրանով, որ պատկանում է լատինական մշակութային աշխարհին և Հռոմի պատրիարքական Աթոռին: Բացի այդ, լանգոթարդ ժողովուրդն այնքան ձևափոխվեց իր բնութագրով, այնքան Հզորացավ Հաղթված Հոռմեացիների Հետ ձուլումից և, Հատկապես, ձեռք բերեց մի առավելություն, որը նրա Համար, որպես ժողովուրդ, վերապրելու պայման ստեղծեց. նա տեր դարձավ մի ընդարձակ, լավ պաշտպանված տարածքի և գործնականում այլևս այնտեղից չտեղաշարժվեց: Այսպես, Հարավային Իտալիայում, սահմանադատված տարածքներից յուրաքանչյուրը զբաղեցնում էր բավական ընդարձակ իշխանություն ունեցող մի ժողովուրդ. (լանգոթարդների ներխուժումից խույս տված) Հոռմեացիները Հաստատվել էին Նեապոլում, Ամալֆիում և Գաետում, իսկ լանգոթարդները՝ մնացած բոլոր շրջաններում, բացառությամբ կալաբրական և Հարավային Սալինոտոյի շրջանների, որոնք Հուլյները զբաղեցրել էին առնվազն մինչև Թ դարը:

Նման տեսարան, որը վերաբերում էր Ե-Ը դարերի գրեթե ողջ Արևմուտքին, Հազիվ թե վերարտադրվեր Հետագայում: Հաղթողների և պարտվածների նման ձուլումը նվաճողների անվան տակ, սակայն Հիմնականում պարտվածներից վերցված մշակութային ավանդույթներով, կարող էր տեղի ունենալ միայն ժողովրդագրական, տնտեսական, Հասարակական և քաղաքական մեծ ճգնաժամի ընթացքում (և, անկասկած, ոգնությամբ), որն իր գազաթնակետին Հասավ է դարում և որը, Հարավային Իտալիայում, ուղեկցվում էր Հատկապես մեծ

* [Հարսնիքի Հաղորդ առաջնության Հարսին փեսացուի տված նվերը-Ա.Բ.]
 ** [Հեղինակը եկատի ունի լանգոթարդների արքա Ռոտարիի 643 թ. Հրապարակած Հրովարտակը, որը արևմտաեվրոպական իրավունքի կարևորագույն Հուշարձաններից է: - Ա.Բ.]
 1 Հմտ. G.P.Bognetti, S. Maria Foris Portas di Castelseprio e la Storia Religiosa dei Longobardi¹ տե՛ս G.P.Bognetti, G.Chierici et A. de Capitanì d'Arzago, Santa Maria di Castelseprio, Milan, 1948, էջ 11-511 և, ² տե՛ս G.P.Bognetti, L'età longobarda, II, Milan, 1966, էջ 12-683:
 *** [Նրանց անունն է կրում այսօրվա Հյուսիսային Իտալիայի Լոմբարդայի մարզը, որի գավառներն են Բերգամո, Բրիչինան, Կոմեն, Կրեմոնա, Մանտուան, Միլանը, Պավիան, Նեոպրիոն և Վարեզո - Ա.Բ.]
 2 Origo gentis Langobardorum. MGH, SRLI, էջ 1-6.

քանակությամբ Հին քաղաքների և դրանց Հեռ միասին եպիսկոպոսական թեմերի վերացումով:

Վերջապես՝ Պուլիխայի (Հնում՝ Ապուլիա), Բասիլիկատի և Կալաբրիայի նվաճումը բյուզանդական իշխանությունների կողմից Թ՝ դարի վերջին այս տարածքում ունեցավ ավելի պակաս ռազիկալ Հետևանքներ, քան լանգոբարդների ներխուժումը. ճիշտ է նաև, որ կայսրությունը չէր դիտվում իբրև մեկ ազգություն մեկ անկեցված տարածք, ինչպես նաև չէր պարտադրվում մեկ տիրապետող լեզու և մեկ ծես: Չնայած կայսերական իշխանությունները Իտալիայի Հունարևոս գոտի մտցրեցին միասնական եկեղեցական կազմակերպություն և իրավունք, սակայն բյուզանդական Պուլիխան շարունակվում էր բնակված լինել լանգոբարդներով, որոնք գործնականում ղեկավարվում էին սեփական իրավունքով, խոսում էին լատիներենով և Հետևում էին Արևմտյան Եկեղեցու սովորույթներին: Նորմանները, որոնք նվաճեցին երկիրը ԺԱ դարում, այլևս չէին ձուլվում պարտվածներին, որոնցից նրանք առանձնանում էին՝ պաշտպանելով ծեսը և մշակույթի լեզուն: «Պրանկ» իրավունքը ամփոփված էր առանձին շրջաններում, և չէր պարտադրվում նվաճողների բոլոր Հետևորդներին, որոնց մի մասը ըստ զավառների ընդունում էր տիրապետող լանգոբարդական կամ բյուզանդական իրավունքը:

Մյուս կողմից, Հարավային Իտալիայի միջնադարյան պատմագրությունը, որն առաջնորդվում էր վաղ միջնադարյան Արևմուտքի կաղապարներով, շարունակում էր անհատականացնել ժողովուրդներին (բնութագրման իմաստով) և նրանց դարձնել պատմության կոլեկտիվ գործիչներ. յուրաքանչյուրին տալով սեփական բնորոշումը. օրինակ՝ նորմանական նվաճման պատմաբանները (չառանձնացնելով տեղաբնակներին և կայսերական իշխանություններին) վատ են բնութագրում Հուլյաններին, որոնք միահամուռ ներկայացվում են իբրև կանացի, պատերազմում անպետք և, Հետևապես, խարդախ³: Կարևորն այն է, որ տիեզերականության կայսերական գաղափարը Իտալիայում չընթաց ազգի պատկերացումը:

Ավելացնենք ևս մեկ նկատառում: Անձնանունները չեն կարող օգտագործված լինել միայն էթնիկ իմաստով (քանի որ, դրանք սոսկ մատնանշում են), եթե գոյություն չունեն այլ Հաստատուն փաստարկներ, և որ միայն անձնանվան Հայտնաբերումը, չի կարող Համարվել Հիմնական կովան: Ը-Թ դարերում Հարավային լանգոբարդների մեջ տիրապետում էր գերմանական օնոմաստիկան, սակայն այն մենաշնորհ⁴ չունեց, միաժամանակ լանգոբարդական իրավունքը ևս մրցակից չունեց: Լանգոբարդական Պուլիխայում, բյուզանդական տիրապետությունը, նախքան նորմանական անձանունների տարածումը⁵, օգտագործվում են քրիստոնեական անուններ, երբեմն՝ բնիկ Հունական (իսկ երբեմն էլ՝ Հայկական, որոնց կանգրադառնանք ստորև): Պետք է նշել, որ անվանագրումը մի Համընդհանուր մշակութային երևույթ է, ուր էթնիկ պատկանելությունը Հաճախ առաջնայինը չէ:

Առաջադրված տեսական դիտարկումները թույլ չեն տալիս մոռանալ, որ Հարավային Իտալիան Արևմուտքի այն գոտին է, որն ավելի մոտ է արևելյան Միջերկրականին: Մյուս կողմից, Սիցիլիան Հեռու չէ Հյուսիսային Աֆրիկայից.

³ J.-M. Martin, *Italie normandes XIe-XIIe siècle*, Paris, 1994, էջ 63.

⁴ Նույնի, *Antroponymie de l'Italie méridionale lombarde (VIIIe-IXe siècles)*, տե՛ս *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age*, 107, 1995, էջ 333-342.

⁵ Նույնի, *Anthroponymie et onomastique à Bari (950-1250)*, տե՛ս *Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Age*, 106, 1994, էջ 683-701.

անտիկ դարաշրջանում այստեղ նշմարվում է փյունիկյան ներկայութունը, Հնարավոր է նաև, որ այն որոշ ժամանակ ենթարկվել է վանդալներին⁶, իսկ Թ-ԺԱ դդ. վերջիվերջո, ամբողջովին ներմուծվել է արաբա-մուսուլմանական աշխարհի ուղղությամբ:

Այնուամենայնիվ, փոխհարաբերությունները Աղբրիտիկ ծովի մյուս ափերի և ափերի Հեռվում գտնվող արևելյան Միջերկրականի Հետ, առավել Հետևողական են: Մեսապիացիները, որոնք բնակվում էին Պուլիխայում, խոսում էին իլիրական բարբառով: Մի կողմից քրիստոնեությունը, իսկ մյուս կողմից Հրեականությունը (սկզբում, հավանաբար, նրանք կապված էին մեկը մյուսի հետ) կայսերական դարաշրջանում, Իտալիա էին թափանցել Հարավ-արևելքից: Դեռևս ԺԲ դարում կարևորագույն Հրեական դադութներ էին Հաստատվել Օտրանտում, Բալկանների Հետ փոխհարաբերությունները Հիմնական դարպասում, և Ապիլայի Հին ճանապարհի երկարությունը⁷: Եթե անդրադառնանք Հրեական սփյուռքի, Տաճարի երկրորդ ավերմանը* Հաջորդած սերնդի ժառանգներին, որոնք ժամանակ առ ժամանակ Հալածվել են Բարսեղ Ա** և Ռոմանոս Լեկապենոս*** կայսրերի կողմից, ապա՝ ապուլիական Հրեաները, պահելով իրենց կապերը Բաբելոնի աքսորավայրի (exilarchat) հետ, ստեղծել են բազմաթիվ կրոնական և պատմական բնագրեր: Նրանք միաժամանակ Հույս ունեին, որ Բարբի (լատին) արքեպիսկոպոսը, բյուզանդական տիրապետության վերջին շրջանում, Հուդայականություն կընդունի⁸:

Այս երևույթը մշակութային տեսանկյունից ավելի կարևոր դարձավ վաղ անտիկ՝ Հունական դադութացման դարաշրջանում, այսինքն՝ երբ Հույների (Հանախ դորիական ծագման) կողմից մի շարք քաղաքներ Հիմնադրվեցին Հարավային Իտալիայում (Մեծ Հունաստան) և Սիցիլիայում: Հռոմեական դարաշրջանում Հունարենը բազմաթիվ տարածքներ կորցրեց այս դավառներում, քանի որ Անտիկ շրջանի վերջում, Մեծ-Հունաստանը ամբողջությամբ լատինականացվեց: Միակ գոտին, որը թվում է, թե պահպանել էր Հունարեն լեզուն, Սիրակուզան էր՝ Սիցիլիայում, ուր վաղ միջնադարից Հունարեն արձանագրություններ են պահպանվել: Է դարում բազմաթիվ Հույն վանականներ են Հիշատակվում Հռոմում⁹, միաժամանակ Սիցիլիայում և Կալաբրիայում սկսում են Հայտնվել

⁶ Ch.Courtois, *Les Vandales et l'Afrique*, Paris, 1955, էջ 190-193.
⁷ J.-M.Martin, *La Pouille du VIe au XIIe siècle*, Rome, 1993 (Collection de l'École française de Rome, 179), էջ 492-503.
^{*} [Տաճարի երկրորդ ավերումը ասելով նկատի ունի մ.թ. 132-135 թ. Հռոմեական կայսր Ագրիանոսի կողմից Օրուստրիսի ավերումը և Հրեաների երկրորդ մեծ բռնազաղթը, որից Հետո այդ ժողովուրդը Հեռագնաց տարածվեց ողջ աշխարհում: - Ա.Ռ.]:
^{**} [Բյուզանդական կայսր Բարսեղ Ա Մակեդոնացին կառավարել է 887-886 թթ. - Ա.Ռ.]:
^{***} [Բյուզանդական կայսր Ռոմանոս Ա Լեկապենոսը կառավարել է 920-944 թթ. - Ա.Ռ.]:
⁸ Լույս տեղում, էջ 492-503.
⁹ J.-M.Sansterre, *Les moines grecs et orientaux à Rome aux époques byzantine et carolingienne (milieu du VIe siècle-fin du IXe siècle)*, Bruxelles, 1983, 2 Հտ.(Académie Royale de Belgique. Mémoires de la classe des Lettres, 2e série, Հտ. 66-1). A.Jacob et J.-M.Martin, *L'Église grecque en Italie (v.650-v.1050)*, տե՛ս *Histoire du Christianisme*, sous la dir. de J.-M.Mayeur, Ch.(+) et L.Pietri, A.Vauchez et M.Venard, 4.Évêques, moines et empereurs (610-1054), sous la dir; de G.Dagron, P.Riché et A.Vauchez, Paris, 1993, էջ 349-371.

Հունական անուն կրող եպիսկոպոսներ, Հենց այս դարաշրջանում է, որ Հունախոս միջավայրից Հավաքագրվում են բազմաթիվ պապեր⁹ : Կարծում ենք, որ սկսած Ը դարից, այս շրջաններում նշանակալի Հույն բնակչություն է եղել, որը ենթակա էր Կոստանդնուպոլսի պատրիարքությանը : Կարծում ենք, որ այդ բնակչությունն իր ծագմամբ (Համենայն դեպս մշակույթով) կապված է եղել ոչ թե Հունաստանի, այլ Սիցիլիայի Հետ և որ այն Հարավ-արևելյան Սիցիլիայի Հունախոս բնակչությունն է, որը հովանավորվում էր կայսերական իշխանությունների կողմից : Ազգրում Հույները տարածված էին կղզու Հյուսիս արևմուտքում (ուր նրանց ներկայությունը վկայված է մուսուլմանական դարաշրջանում), ապա Հարավային Կալաբրիայում, որտեղ նրանք այնուհետև Համալրվել են մուսուլմանական Սիցիլիայից փախած Հույներով : Թ դարում Հունական տարրը Հաղթեց Կալաբրիայի Հյուսիս-արևելքում գտնվող Սիրայում, իսկ Հարավային Սալենտոն (Տարենտի ծովածոցի մյուս կողմում), թվում է Հելլենականացվել է ավելի շուտ արևմուտքից, քան թե արևելքից¹⁰ : Հունախոս գոտին, գրեթե մինչև ԺԱ դարի կեսը, շարունակում էր տարածվել Հատկապես Իտալիայի Հարավ արևմուտքում : Իտալիայի Հույներին արևմտյան ծագում վերագրելու դիմավոր փաստարկներից մեկը Կալաբրիայի Հարավում և Սալենտոյի մի փոքրիկ շրջանում օգտագործվող Հունարեն բարբառների չափազանց Հին բնութագրերն է : Ուրեմն, եթե Իտալիայում և Սիցիլիայում Հունական բնակչության կորիզը Հաստատվել է սկսած Անտիկ դարաշրջանից, պետք է եզրակացնել, որ բյուզանդական շրջանում Արևելքից չի եղել որևէ նշանակալի դաղթեցում :

Այնուհանդերձ չի կարելի անտեսել ավելի փոքր տեղաշարժերը : Անգրե Հակոբը իտալո-Հունական ժամադրքում (euchologes) նկատել է մեկիտ ասորա-պաղեստինյան ծագման ծիսական տարրերի առկայությունը : Նա դրանք վերագրում է է դարում՝ պարսկական և արաբական ներխուժումների ժամանակ եկած Հոգևորականներին¹¹ : Հայտնի է, որ այս դարաշրջանում Արևելքից փախող եկեղեցականները և վանականներն ամենաթուև ուղղափառներն էին¹² :

Մոնեմվազիայի ժամանակագրության (Chronique de Monemvasie) մի (Հավանաբար Թ դարում խմբագրված) Հատվածը, պատմելով Զ դարում Պատրասի բնակիչների դեպի Ռեջիո նախնական մեկնումի և Դեմենայի Հակոնացիների

* [Այս փաստը վկայված է նաև ԺԳ դարի Հայ պատմիչ Լեթում Կոռիկոսյու ժամանագրության մեջ, տե՛ս Մանր ժամանակագրություններ XII-XXVIII դդ., Հտ. II, կազմից՝ Վ.Ա.Հակոբյան, Երևան 1958, էջ 48-50 : Ծավոք, Հրատարակիչ Վազգեն Հակոբյանը դուրս է թողել մի շարք տեղեկություններ, որոնք վերաբերում են Եվրոպայում եկեղեցական կազմակերպության պատմությանը : Հուսով ենք, այս երկ մեր պատրաստած բնագիրն ավելի լիակատար պատկերացում կտա այդ Հարցերի մասին - Ա.Բ.]

10 J.-M. Martin. Une origine calabraise pour la Grecia salentina ?, տե՛ս Rivista di Studi Bizantini e Neoclenici, n.8.22-23 (XXXII-XXXIII), 1985-1986, էջ 51-63. Նույնի, La Pouille, cit. supra n.7, էջ 509-518. Նույնի, Hellenisme et presence byzantine en Italie meridionale (VIIe-XIIIe siècle), Հանձնված է Հրատարակության L'ellenismo italiota (sec.VII-IX)(Venezia, 1997) գիտաժողովի Նյութերի Հեռ :

11 A. Jacob, Testimonianze bizantine nel Basso Salento, տե՛ս Il Basso Salento. Ricerche di storia sociale e religiosa, sous la dir. de S. Palese, Galatina, 1982, էջ 49-69, Հատկապես՝ էջ 58-60 :

12 Հմտ. É. Patlagean, Les moines grecs d'Italie et l'apologie des thèses pontificales (VIIIe-IXe siècles), տե՛ս Studi Medievali, s.III, 5, 1964, էջ 579-602.

կողմից սիցիլական նոր Լահեդեմոնի Հիմնադրման մասին, թվում է, թե Իտալիայի կողմից սիցիլական ենթադրված կապերի միջոցով փորձում է բացատրել Հարավ-Իտալական բարբառների դորիական բնույթը¹³: Իսկ Սկիլիցեսի ժամանակագրության ընդմիջարկություններից մեկում բերված մի այլ լեզվաբանական պատմություն է, որ Ռեգենտոն (Սալենտոյի ծայր Հարավում) 876 թ. արաբների կողմից ավերվելուց և Ուգենտոն (Սալենտոյի ծայր Հարավում) 876 թ. արաբների կողմից ավերվելուց և նրա բնակիչներին Կարթագեն տեղահանելուց Հետո, իշխանությունները Հիմնադրեցին Գալիպոլին (իրականում անտիկ ծագում ունեցող մի քաղաք) բնակեցնելով այնտեղ Պոնտական Լերակիայի բնակիչներին¹⁴:

Թեոփանեսի Շարունակողի (ներկա դեպքում Կոստանդին է) ավելի իրատես պատմությունը հիշում է Բարսեղ Ա-ի թագավորության օրոք (ավելի ճիշտ՝ այն նվաճելուց Հետո) այրի Դանիելիսի 3000 պելեպոնեսյան ստրուկների առաքումը Լանգոբարդիա¹⁵: Գևորգ Վանականի Շարունակողը նկարագրում է նույն դեպքը, սակայն Դանիելիսի ստրուկներին ավելացնում է նաև այլ ստրուկներ ու Հայեր¹⁶: Իրապատում տեղեկությունների այս ժանրը, եթե անգամ (ինչպես ցանկանում են ոմանք) Հաչվի չառնենք Սալենտոյի Հելլենականացումը, ցույց է տալիս, որ Բյուզանդիայի սահմաններում, ուր Թ-ԺԱ դարերում իր տեղն ունեցող Պուլիան (ավելի մոտ արևելյան Միջերկրականին, քան Հելլենախոս Կալաբրիան), Հնարավոր է, որ, կայսերական իշխանությունների կազմակերպած ազգաբնակչության փոքրիկ տեղաշարժերի Հետևանքով, ծայր Արևմուտքի այս գոտի են բերվել որոշ արևելյաններ:

Այս դարաշրջանին բնորոշ է Իտալիա ուղարկված զորահրամանատարների և կատեպանների գեթ մի մասի Հնարավոր Հայկական ծագումը, միաժամանակ պետք է ընդգծել, որ նրանց վարքագիծը ոչնչով չի առանձնանում միևնույն պաշտոնը զբաղեցրած կայսրության մյուս ազնվականների պահվածքից¹⁷: Ինչպես Լանգոբարդիայի առաջին զորահրամանատար Սուևբատիկիոսը (891-892), այնպես էլ, Հավանաբար, կատեպաններ Հովհաննես Կուրկուսար (1008-1009/1010), Կոնստյոնտ Թոռնիկիոսը (1017)՝ Կեֆալոնիայի հին և Հելլադայի ապագա ստրատեգը, Հայկական ծագում ունեին: Պետք է հիշատակել նաև 1043 թ. Իտալիայի կատեպան Բարսեղ Թեոդորոկանոսին, որը Հետագայում մի Հայկական թեմի ստրատեգ դարձավ: Ընդգծենք նաև, որ կատեպան Աբուլխարեսը (1063/64-

¹³ Cronaca di Monemvasia. Introduzione, testo critico, traduzione e note par I. Dujcev, Palermo, 1976 (Istituto Siciliano di Studi Bizantini e Neellenici. Testi e Monumenti. Testi, 12), էջ 12-15: Հմտ. P. Lemerle, *La chronique improprement dite de Monemvasie, le contexte historique et légendaire*, տե՛ս *Revue des Études Byzantines*, 21, 1963, էջ 5-49: Նույնի, *À propos de la Chronique de Monemvasie et de quelques textes apparentés*, տե՛ս *Zbornik Radova...*, VIII-2, 1964 (*Mélanges G. Ostrogorsky*, 1), էջ 235-240:

¹⁴ Joannis Skylitzae *Synopsis historiarum*. Editio princeps, par I. Thurn, Berlin-New York, 1973, էջ 151: Հմտ. A. Jacob, *Une mention d'Ugento dans la Chronique de Skylitzae*, տե՛ս *Revue des Études Byzantines*, 35, 1977, էջ 229-235.

¹⁵ *Théoph. Cont.*, V, 77, éd. Bekker, Bonn, 1838, էջ 328.

¹⁶ H. Grégoire, *La carrière du premier Nicéphore Phocas*, տե՛ս *Prospora eis S. Kyriakidén...*, Thessalonique, 1953, էջ 232-254, Հատկապես՝ էջ 249 և ծան. 23, էջ 251:

¹⁷ V. von Falkenhausen, *La dominazione bizantina nell'Italia meridionale dal IX all'XI secolo*, Bari, 1978, էջ 76-107. Հետևություններ արել է C. D. Fonseca, *Tra gli Armeni dell'Italia meridionale*, տե՛ս *Atti del primo Simposio internazionale di Arte armena (Bergamo, 1975)*, Venice, 1978, p. 181 - 189.

1067/68) Հավանաբար արարական ծագում ունեւր, իսկ Կալաբրիայի ստրատեգ Կրենիտսը (940-ական թթ.) Խալիդիայից էր: 1048 թ. Բարիում լատիններենով գրված մի վավերագիր Հիշատակում է *Italie knnis Cricorius imperialis* -ին¹⁸: Այս ցանկին ավելացնենք Κρικóριος προτοσπαθάριος ἐπὶ τοῦ μαγγλαβίου ὁ γεγονός κρίτις Ἰταλίας-ի մասին վկայությունը, քանի որ այն վերաբերում է դեռևս իր բարձր դիրքում մնացած մի Հին կայսերական պաշտոնյայի, որը 1077 թ., Թոբերտ Գվիկարի կողմից քաղաքը գրավելուց մի քանի տարի Հետո, վավերագիր է ստորագրել Բարիում¹⁹: 892 թ., Համապատասխանաբար, Լանդոբարդիայի ստրատեգներ Սուսմբատիկոսի և Գեորգոսի կողմից գրված երկու վավերագրերը որոշակի բանաձևով ազդարարում են Հավանական Հայագրի պաշտոնյայի ներկայությունը²⁰:

Սակայն նման տեղափոխություններում նկատելի է միայն կենտրոնացված կայսրությունից բնականոն դործունեության արդյունքը: Փոխարենը, անդրադառնալով միայն 1009 թ. Հակաբյուզանդական ապստամբության ղեկավար և դեպի Պուլիխա Նորմանների առաջին ուղեկցող՝ Բարիի բնակիչ Մելի անվանը, որը կարող է Համեմատվել Հայկական ծագման Մլեհ-Մելիաս ձևի Հետ: Թեպետ չենք կարող Հաստատել երկու լեզվաբանական ձևերի Հարազատությունը (որն, այնուհանդերձ, թվում է քիչ Հավանական, քանի որ Մելը կարող է նաև լատինական ծագման բառ լինել), միայն պետք չէ մոռանալ, որ ապստամբը աղքատներում ներկայացված է իբրև լանդոբարդ, և որ նրա անունը այս դարաշրջանում Հանդիպում է ոչ միայն Բարիում, այլ նաև Սալեռնոյում²¹: Ինչպես իր որդի Արզիրոսը, նա իր Հրովարտակներում կրում է Պաֆլագոնիայի, Իտալիայի, Կալաբրիայի և Միցիլիայի դուքսի տիտղոսը: Մտածելու տեղիք է տալիս նրա նշանակումը Պաֆլագոնիայում (այս պարագան թույլ է տալիս մտածել, որ նա կապ չի ունեցել այս տարածաշրջանի Հետ), քանի որ իտալական թեմերի քայքայմանը դեմ Հանդիման, նրան իշխանություն է տրվել մի տարածաշրջանում, որը նա լավ էր ճանաչել, և որ նա, Հավանաբար, միակն է եղել, որը կարող էր փրկել իրավիճակը²²:

Մեզ Համար ավելի գրավիչ է Հաստատել, որ Գեորգ Վանականի Շարունակողի Հայերի ժամանմանը վերաբերող վկայությունը արձանագրված է Ժ դարի վերջին և ԺԱ դարի սկզբին Բարիում կնքված որոշ վավերագրերով, որոնք նպատակ ունենք ներկայացնել մանրամասն քննությունը:

Այդ վավերագրերից առաջինը թվագրված է 990 թ. Հունիսով²³: Փաստաթղթի Հեղինակը՝ Բարի քաղաքի վանական *Colotiohannes f.Dumneli* -ն, տեղական անուն

¹⁸ F.Nitti, *Le pergamene di S.Nicola di Bari. Periodo greco (939-1071)*, Bari, 1900, *գիրաչրատ. տե՛ս* Bari, 1964 (*Codice diplomatico Barese*, IV), n° 34.

¹⁹ F.Nitti, *Le pergamene di S.Nicola di Bari. Periodo normanno (1075-1194)*, Bari, 1902, *գիրաչրատ. Bari*, 1968 (*Codice diplomatico Barese*, V), n° 3; *Հմմտ.* V.von Falkenhausen, *La dominazione*, տե՛ս վերևում, ծան. 17, էջ 134.

²⁰ F.Trinchera, *Syllabus Graecarum membranarum...*, Naples, 1865, *գիրաչրատ. տե՛ս* Rome, առանց թվականի, n° 3. *Chronicon vulturense del monaco Giovanni*, éd. V.Federici, Rome, 1925-1938, 3 vol. (*Fonti per la Storia d'Italia*, 58 - 60), n° 80, II, p. 21 - 23.

²¹ Martín, *La Pouille*, տե՛ս վերևում, ծան. 7, էջ 520:

²² Նույն տեղում, էջ 704:

²³ F.Nitti, *Le pergamene տե՛ս վերևում*, ծան. 18, n°4:

կրող մի անձնավորություն է, սակայն վավերագրեր Հրապարակ է բերում մի շարք անձնավորություններ, որոնք ներկայացված է՝ է՛՛՛՛՛՛ հայեր:

Caloioannes -ը Հասաստում է, որ իր Հայր Diunnello -ն, գնել է և ոմն Bartisky Armena f. Moises Pacike -ից և այբի Corki Armeni -ից երեք կտոր Հողատարածք Չեյլիի դաշտավայրում²⁴: Սկզբում իր Հայրը, ապա նաև ինքը մշակել են դրանք մինչ այն պահը, երբ վերջինս միանգամից զրկվել է Հողերից (առևտրից դրանցից մեկից) և վաճառքի պայմանագրից: Իրոք, Հողերից մեկը զբաղեցվել է Mele clericus f. Simagoni presbiteri et Armeni -ի կողմից, որը ջանացել է իր և իր ընտանիքի օգտին սեփականել այն: Իր Հերթին, այս Մելի որդի Հովհաննեսը վաճառել է (կամ ալիքի շուտ թվում է, թե Համաձայնել է վաճառել) դրա մի մասը Cricori f. qd. Achani Armeni -ին, որն այն դարձրել էր խաղողի այգի: Գտնելով իր Հոր կնքած գնման պայմանագիրը, Caloioannes -ը միաժամանակ գործ է Հարուցում Cricori -ի և Հովհաննեսի դեմ խաղողի այգու և մնացած Հողատարածքի շուրջ: Բացի այդ, նա էր վավերագրից դուրս տեղեկացնում է, որ Հովհաննեսը չէր կարող ներկայացնել ո՛չ վավերագիր, ո՛չ էլ որևէ վկայություն: Այնուամենայնիվ, նա Հովհաննեսին մի գործարք (conbentitia) է առաջարկում. նա թողնում էր Հովհաննեսին խաղողի այգին (որի վրա Cricori -ին մեծ ներդրումներ էր կատարել, տնկելով 50 տեսակ խաղող) և ետ էր վերցնում մնացած Հողը:

Սույն վավերագրեր վերաբերում է այդ գործարքին: Որոշվում են ունեցվածքի երկու մասերի միջև անցնող սահմանները, որոնցից մեկը մոտենում է Caloiohannes -ի այն Հողին, որը ժամանակին զբաղեցվել էր Sepi Հայի կողմից: Հովհաննեսը նրան իբրև երաշխավոր ներկայացնում է Cricori f. Petrosi Armeni -ին, Հակառակ դեպքում՝ 20 սու տուգանք էր վճարվելու Կոստանդինին: Վավերագրեր գրված է (լատիներենով) Բարիում, Հոգևորական և նոտար Amatus -ի կողմից: Վավերագրերը ստորագրվել է գործարքին միջնորդած Հեռեյալ boni homines -ների կողմից. Լևոնի, որը ստորագրել է Հունարեն, երեցներ Անդրեի և Falkus -ի, ինչպես նաև Հովհաննեսի, որոնք օգտագործել են լատիներենը և վերջապես Յուսեփի, որը ստորագրել է Հայերեն՝ մի բացառիկ դեպք Հարավային Իտալիայի մասին մեր իմացությունների տեսանկյունից: Թեպետ բնագրում Armenius որակավորումը նոտարի կողմից տրվում է մի շարք անձնավորությունների, պետք է ընդգծել, որ երեցն է միայն ստորագրում Հայերեն:

Այս վավերագրերն արժանի է մեկնաբանության: Իրոք, գրեթե քառորդ դար էր անցել, ինչ կայսերական իշխանությունները Լանգոբարդիայի թեմը վերածել էին Իտալիայի կատեպանության և, քիչ բնակեցված շրջաններում, նոր քաղաքներ Հիմնադրելու գործուն քաղաքականություն էին որդեգրել²⁵: 990 թ. ավարտվեցին առաջին երկու Օտոնների Հարավային ռազմարշավները *, սակայն Միցիլիայի մուսուլմանները Կալաբրիայում, ինչպես նաև Գուլիիայում շարունակում էին պաշարել ափսոսելիությունը. 998 թ. նրանք ավարտեցին Բարիի

²⁴ Չեյլի դե Կամպոն (Cegli del Campo) գտնվում է Բարիի տարածքում, քաղաքի կենտրոնից 7 կմ հեռու:

²⁵ J.-M. Martin, *Le système défensif byzantin en Italie méridionale*, Հրապարակվելու է *Il castello di Taranto nella strategia difensiva del Mezzogiorno dalla ricostruzione bizantina all'età aragonese* (Taranto, 1992) գիտաժողովի նյութերի մեջ:

* [Կատի ունի գերմանական կառույցի Օտոն Ա-ի (935-979) և Օտոն Բ-ի (979-983) Իտալական ռազմարշավները - Ա.Մ.]:

արվարձանները²⁶: Ենթադրում ենք, որ տարածքի առավելագույն նվաճման քաղաքականությունն իրագործելու նպատակով որոշ Հայ վերաբնակիչները բյուզանդական իշխանությունները պարտադրում էին գաղթել Իտալիա, նույն դարաշրջանում, երբ Բյուզանդիան Կապադոկիա էր տեղափոխում Հայերին²⁷: Կարծում ենք, որ Ձեյլիում Հիշատակվածները կարող էին վերաբնակված լինել մեկ-երկու տասնամյակ առաջ. քանի որ Հայտնի է մի Հայ, որը երեք Հողակտոր է վաճառել Caloiohannes-ի Հորը՝ նրա մահից քիչ առաջ, Հանգամանք, որը մեզ տանում է մինչև կատեպանություն սկիզբը: Այս վերաբնակիչներին, ըստ մեր տեղեկությունների, նոր էին տեղավորել կատեպանության ապագա մայրաքաղաքի շրջակայքում. ավելին, 1045 թ. Մոլֆետայում (Բարիից մի քանի կիլոմետր Հյուսիս-արևմուտք, Ժովափին), մի Հողակտորի սաՀամանների նկարագրության մեջ, Հանդիպում ենք *binee Cocci Armeni* -ի վկայության²⁸: Սակայն, արդեն 990 թ., նրանք ներկայացնում են որոշակի կարևորության մի խումբ: Նրանց մեջ թվարկվում է մի քահանա, որը Հիշատակվում է *boni homine* -ների մեջ և արտահայտվում իր մայրենի լեզվով, բացի նրանից Հանդիպում ենք նաև մի քահանայի որդու: Մյուս կողմից, այս փոքրիկ միջավայրում, ուր մեզ թույլ է տալիս թափանցել վավերագրեր, Caloiohannes -ը շրջապատված է միայն Հայերով, որոնք մեկը մյուսից անկախ են գործում. վաճառող, Հափշտակիչ, *Cricori* և *Sepi* վարձակալներ, և վերջապես մի երեք: Բացի այս վերջինից (որի մասին ոչինչ չգիտենք), նրանք սեփականատեր կամ ունեւոր են: Թվում է, թե որոշակի Համերաշխություն է տիրում այս փոքրիկ Համայնքում, քանի որ նրա անդամներից գրեթե յուրաքանչյուրը ուղղակիորեն Հիշատակվում է իբրև *Armenus* :

Մեր թեմային առնչվող մի երկրորդ վավերագիր էլ 1005 թ. է Հաստատվել Բարիում²⁹: Բարիի ընտանեկան գույ՝ *Eustrati f. Petri* -ին և նրա տիկին *Sanda* -ն Հայտարարում են, որ Բարիում իրենց է պատկանում մի երկհարկանի տան կեսը, որի առջև փոքրիկ բակ կա, և որ մոտակա բակը առաջ պատկանում էր *Amatus f. Muscellii* -ին, իսկ այժմ անցել է նրա *nepotes* -ներին (անկասկած նկատի ունի թոռներ) *Maio* -ին, *Urso* -ին և *Lupo* -ին: Այս կալվածքը գնել են *Eustratia* -ի Հայրը և Հորեղբայրը ոմն *Petrosi f. Muscellica* -ից, նրա մայր Աննայից և վերջինիս ամուսին *lemma* -ից: *Eustrati* -ն և նրա ամուսինը ցանկանում են վաճառել իրենց մասնաբաժինը: Կալվածքը, ինչպես ճշտում են նրանք, մոտ է Մոզսես Հայ վանականի կառուցած Ս.Գևորգ եկեղեցուն: Նրանք տուներ վաճառում են 10 և կես սուով, ոմն *Auria f. Curnsfriede* -ի վրա:

Ֆրանսերենից թարգմանեց
ԱՂԱՏ ԲՈԶՈՑԱՆԸ

Շարունակելի

²⁶ J. Gay, *L'Italie méridionale et l'empire byzantin depuis l'avènement de Basile Ier jusqu'à la prise de Bari par les Normands (867-1071)*, Paris, 1904 (BÉFAR, 90), էջ 366-370:

²⁷ G. Dedeşyan, *Les Arméniens en Cappadoce aux Xe et XIe siècles*, տե՛ս *Le aree omogenee della Civiltà Rupestre nell'ambito dell'Impero Bizantino: la Cappadocia*, sous la dir. de C. D. Fonseca, Galatia, 1981, էջ 75-95.

²⁸ M. Morcaldi, M. Schiani, S. De Stephano, *Codex diplomaticus Cavensis*, VI, Milan-Naples-Pise, 1884, n° 1050.

²⁹ Nitii, *Le pergamentene*, տե՛ս վերևում, ծան. 21, n° 9.